

**L'exile dans le contexte de la littérature du monde: Norman Manea,
Le texte nomade (La maison - escargot II)**

**Drd. Anicuța Novac
Universitatea "Dunărea de Jos", Galați**

Résumé: La nouvelle épistémè de la littérature, la littérature du monde, suppose, entre autres, le phénomène de transnationalisme, qui décrit les influences réciproques entre espaces culturels différents. L'exile américain de l'écrivain roumain d'origine juive, Norman Manea, est un exemple pertinent pour le concept de transnationalisme. Les entretiens narratifs du volume *Le texte nomade* parlent de ce dialogue des cultures et de la reconfiguration identitaire ressentie par l'écrivain exilé. Le discours du volume est un discours double entre deux centres exiliques (ici et là, présent et passé), qui devient une quête identitaire. La thématique soutient cette hypothèse: la reconsideration des termes du rapport identité - altérité, centre - périphérie, la question du judaïsme réévalué, la langue maternelle comme refuge du moi profond, le statut du livre et de l'écrivain dans les deux espaces culturels. L'article essaie de répondre à quelques questions: comment Norman Manea réalise-t-il la reconfiguration de son identité culturelle? par l'abandon de l'identité du premier espace culturel ou par le choix d'une identité-synthèse des deux espaces culturels?

Mots-clés: littérature du monde, entretiens narratifs, transnationalisme, identité culturelle, texte nomade

Tema articolului de față constă în analiza modului în care exilul scriitorului român de origine evreiască, Norman Manea, se reflectă artistic în texte dar și în structura identitară a autorului, făcând din opera sa un reper în literatura locală și globală. Fenomenul globalizării, care a generat reacții divergente, de unificare și de conservare a diversității, s-a manifestat și în domeniul literaturii. Se vorbește despre o nouă epistemă, cea a literaturii mondiale, care facilitează migrarea textelor în diferite spații culturale, prin intermediul traducerii dar și printr-o revizuire a conceptelor din perspectivă transnațională.

Pentru a demonstra că volumul de interviuri narative al lui Norman Manea intră în circuitul literaturii mondiale am folosit ca instrumentar tehnico-metodologic teoria capitalizării bunurilor culturale, explicată de Pascale Casanova, precum și teoriile susținute de studiile cantitative și culturale referitoare la regândirea literaturii din perspectivă inter- și transnațională. Autoarea studiului *Republica mondială a literelor*, Pascale Casanova, consideră că

universul literar mondial este o piață în care interacționează factori culturali, politici, economici, aducând în discuție subiecte precum: strategii de promovare, capital cultural, politica editurilor, traducerea ca formă de consacrare a celor dominați literar, relațiile ierarhice dintre spațiile literare marginale și cele centrale care emit norme și evaluări. Studiul propune o hermeneutică din perspectiva *geografiei temporale*, prin aceasta înțelegându-se modul în care este receptată, primită, integrată o operă străină în spațiul literar mondial, în funcție de distanța față de normele centrului.ⁱ În articolul de față vom prezenta modul în care exilul american al unui scriitor dintr-un stat comunist a devenit un element constitutiv al independenței sale și un factor care a generat creșterea capitalului său literar datorită traducerilor și premiilor internaționale. Interviuurile narrative din acest volum ne vor oferi răspunsuri la câteva întrebări: dacă identitatea artistică a lui Norman Manea poartă și în exil culoarea locală a spațiului literar de proveniență, dacă a împrumutat categoriile formale și estetice ale centrului, pentru recunoașterea artistică în spațiul literar mondial sau dacă a adoptat o cale de mijloc și o formulă identitar-artistică hibridă.

În contextul extins al globalizării, literatura lui Norman Manea poate fi considerată un *discurs de export*, deoarece “își păstrează relevanța dincolo de contextul strict local, regional sau național în care a luat naștere.” [Terian, 2013: 5] Pornind de la definiția etajată a literaturii lumii, formulată de David Damrosch, vom identifica acei indicatori care îl plasează pe Norman Manea în spațiul mondial literar: „literatura mondială este scrisul care câștigă prin traduceri”, „o operă devine parte a literaturii mondiale atunci când este primită în spațiul unei culturi străine” și „orice operă din literatura mondială este un loc de negociere între două culturi diferite, cultura-gazdă și cultura-sursă.”ⁱⁱ Așadar, transnaționalismul caracteristic literaturii mondiale redă situația scriitorului român de etnie evreiască, exilat și situat la interferența mai multor culturi iar traducerile au facilitat circulația operelor în mai multe medii culturale, aducându-i premii internaționale, relevantă în acest sens fiind statistica realizată de Claudiu Turcuș.ⁱⁱⁱ În plus, Norman Manea și-a regândit discursul și și-a restructurat formula identitară din perspectiva multiculturalismului literaturii lumii, abordând o revizuire critică a trecutului personal dar și a centrelor exilice, o re poziționare în raportul centru-margine și o negociere permanentă cu cele două coduri culturale, românesc și american.

Volumul care face subiectul articolului conține o selecție de interviuri narrative în care interlocutorii scriitorului Norman Manea provin din diverse

medii culturale, naționale și internaționale. Luând în considerare capacitatea speculară a discursului, putem anticipa o lectură a biografiei Celuilalt din mai multe puncte de vedere, marcate de tiparele culturale ale spațiului geografic de care aparțin interviuatorii. Nu trebuie omisă nici autolectura, este de părerere Simona Antofi, cea realizată direct sau indirect de scriitor prin proiecția sa ficțională din text.^{iv} Când interviul narativ are ca subiect biografia unui scriitor exilat, tema poartă amprenta unei astfel de experiențe existențiale iar structura identitară a autorului respectiv se redefineste și în funcție de acest biografem. Astfel, se conturează marca identitară a dezrădăcinatului iar ca temă trecutul reconfigurat prin scriitura retrospectivă a dialogului narativ. Exilul este tema dominantă și în cazul acestui volum de interviuri, justificată prin contextul social-politic actual, din ambele centre exilice (America și România), care a imprimat noi nuanțe temei exilului, în viziunea autorului. Este vorba de criză morală și de autoritate pe care o traversează America și care alimentează antisemitismul tradițional și de fluctuantul proces de democratizare care descrie România în postcomunism. Reflectarea artistică a unei astfel de experiențe-limită este textul nomad, cel care redă „sensibilitatea mereu în alertă a exilatului, disputată de trinomul identității sale plurivalente, într-o vreme de neliniște și de acute tensiuni globale.” [Manea, 2006:6]

Conceptele care structurează analiza experienței exilului din perspectiva multiculturalismului și a transnaționalismului literaturii lumii și care vor structura articolul sunt: legătura scriitorului exilat cu țara de origine și cu limba maternă; experiența traducerii; redimensionarea raportului centru-margine și redefinirea identitară în cazul unui scriitor aparținând unei literaturi marginale și în același timp receptat de Celălalt ca marginal; oscilarea între două coduri culturale, al culturii-gazdă și al culturii-sursă. Aceste concepte dar și trăirile scriitorului exilat sunt reflectate de textul nomad, cel care trece prin rescriere și traducere, cel conectat la variabilele identitare. Pornind de la cadrul discursiv al interviului narativ, Simona Antofi afirmă că textul nomad este o narațiune identitară care reflectă experiențele și etapele scriiturii lui Norman Manea. Astfel, în cazul lui Manea, nomadismul poate fi explicat ca “matrice cultural-identitară a scriitorului exilat” și tot nomadismul „este marca fundamentală a scriiturii căreia exilul îi oferă posibilitatea distanțării necesare unei relecturi identitare.” [Antofi, 2014: 659]

La Norman Manea se poate vorbi de o dialectică a exilului, fiind resimțit ca o experiență conotată atât pozitiv, cât și negativ, ca proces instructiv și ca traumă sau o condamnare și o mântuire simultan. Pe de o parte, exilul a

însemnat dislocare, deposedare de limba maternă, care, în cazul unui scriitor, reprezintă fondul și esența identității sale creatoare. Prin pierderea limbii materne, exilul devenea pentru scriitorul Norman Manea sinonim cu claustrarea, cu sfârșitul manifestării artistice, mai ales că s-a produs destul de târziu, la o vârstă deja încărcată de trecut. Nicoleta Sălcudeanu ne pune la dispoziție instrumentele conceptuale necesare pentru o descriere a patologiei exilului, corespunzătoare primei etape a acestuia: criza identitară, alienarea, ciocnirea perspectivelor, nostalgia și melancolia ca „mituri retrospective ale exilului”, atitudinea resentimentară a exilatului față de țara de proveniență.^v Și Manea a trăit această vârstă a exilului, încercând să echilibreze elementele componente ale triadei identitare evreu-român-american, apelând la soluția transculturalității ca mod de supraviețuire în exil, o adoptare a unui nou cod social, cultural, fără ca cel vechi să se fi pierdut. Partea pozitivă a experienței exilului semnifică o lecție însușită a supraviețuirii, a înnoirii și șansa eliberării de societatea închisă. Valențele pozitive ale acestei experiențe-limită o transformă într-o „traumă privilegiată”, exilul însemnând „re-educare, înnoire, deschiderea de perspectivă, pedagogia dialogului și a modestiei.” [Manea, 2006: 409] Monica Spiridon vorbește de o schimbare de canon în ceea ce privește exilul, dând exemplul intelectualilor care au emigrat peste ocean în timpul regimului totalitar. Cu ei se trece de la o tradiție a *demonizării exilului* ca metaforă a înstrăinării, a distanțării, la exilul ca terapie, ca reintegrare în normalitate, ca experiență intelectuală productivă.^{vi}

Latura pozitivă a exilului este reluată în mai multe dialoguri, Norman Manea referindu-se la pedagogia exilului american, văzut ca proces de instruire. În valorificarea pozitivă a exilului recunoaștem mentalitatea transculturală care, așa cum explică Nicoleta Sălcudeanu, înseamnă readaptare permanentă la mentalitatea și sensibilitatea omului nou, readaptare necesară mai ales unui scriitor.^{vii} Dintre lecțiile asimilate în exil Manea menționează capacitatea de regenerare, moderarea lamentației, optimismul, valorificarea oricărei situații prin descoperirea părții pozitive. Exilul american a intervenit la o vârstă când adaptarea nu mai este simplă, scriitorul confruntându-se la 50 de ani cu un alt cod cultural, altă limbă, alt mod de a înțelege lumea.

Transnaționalismul presupune dialogul codurilor culturale, rezultatul fiind un intelectual român, cu origini evreiești, care trăiește în America. Se poate vorbi, în cazul lui Manea, de o reinterpretare a *teoriei exotismului*, formulată de Baudrillard, și care presupune, de fapt, o viziune dihotomică asupra lumii: Sine / Celălalt, bărbat / femeie, real / imaginar, etc. Manea nu este un *exot* propriu-zis,

pentru că nu respinge efortul de înțelegere și de familiarizare cu o cultură străină, reprezentată de exotica lume a Americii, dar nici nu se identifică cu ea, până la fuziune, pentru a nu pierde Sinele.^{viii} Manea înțelege și asimilează noul cod social și cultural al mediului său de adopție, prin contraste și analogii cu Sine, fără să-și anuleze identitatea *idem*. Astfel, scriitorul român oferă un exemplu de nonidentificare cu normele etice și estetice ale mediului cultural american, din cauză că acesta presupune dorința de a șoca spectatorul / lectorul, intensitate emotivă, haos competițional pe piața editorială și cea a vânzărilor. Un exemplu de identificare cu noul cod este asimilarea lecției optimismului american, și anume, un proiect al scriitorului de a scrie o carte despre exil din perspectiva deschisă și tolerantă a unui personaj, iubitor de evrei, care ar putea simboliza o proiecție a României, așa cum și-a dorit-o Manea.

Exilul american înseamnă o redefinire și o restructurare identitară, o interogare critică a biografiei anterioare și o adaptare la noul cod cultural al țării de adopție: "Confruntarea cu exilul a fost o experiență esențială, crucială. Ești supus unei provocări dure, obligat să-ți revizuiești valorile, să abordezi o atitudine critică față de propria biografie anterioară." [Manea, 2006: 37] Referindu-se la transformarea sa ca scriitor în exil, Manea recunoaște că a devenit mai epic, mai descriptiv, mai factual, mai plat și sărăcăcios din punct de vedere stilistic, dar temele și obsesiile au rămas aceleași. Există critici care nu sunt de aceeași părere cu scriitorul. De exemplu, Ion Simuț vorbește despre o metamorfoză a exilului scriitorului, accentul deplasându-se de la componenta identitară românească la cea evreiască. Criticul consideră că tema evreității a devenit mai accentuată în exil, Norman Manea fiind receptat mai mult ca scriitor al Holocaustului: „Dacă în 1986, opțiunea de a pleca era cea a unui cetățean român căruia îi era afectată libertatea de exprimare, în 1997, justificarea de rămâne în America este cea a unui evreu care se confrunta în țara de origine cu un context cultural ostil. A plecat român și a devenit evreu. Scriitorul român a fost absorbit de scriitorul evreu. Norman Manea și-a descoperit în exil cu adevărat evreitatea și a problematizat-o ca o mare temă.” [Simuț, 2008:12] Simuț recunoaște că evreitatea exista ca temă estompată în textele lui Manea, înainte de 1986, iar afirmarea ei în America ar ține de o strategie de marketing a editurilor, publicul american fiind mai interesat de victimele Holocaustului, decât de cele ale comunismului. Manea consideră că premisa biografică ar fi suficientă ca să nu se justifice sau să se disculpe dar preferă argumentarea. Argumentele sale se referă la frecvența temelor abordate, Manea scriind incomparabil mai mult despre comunism și exil, și la grila individualității,

cărțile sale vorbind despre individul agresat de Istorie, nu neapărat despre evreul agresat de Istorie: "Despre orice aş scrie, însă, tot despre individ este vorba, nu doar despre Istorie. Despre felul cum suportă individul şocurile Istoriei şi propria sa istorie afectivă şi cerebrală." [Manea, 2006: 333] Încercând să privim obiectiv tratarea „insolubilei chestiuni evreieşti”, considerăm că raportarea scriitorului poate părea diferit accentuată, în funcţie de contextul social-istoric şi de spaţiul cultural. Astfel, în comunism, în contextul unei societăţi închise, originea sa iudaică nu a fost un secret dar nici n-a afost afirmată ostentativ iar în postcomunism, în contextul unei societăţi democratice, deschise şi tolerante, afirmarea iudaităţii pare să fi fost încurajată, poate dintr-un impuls recuperator.

Înainte de exilul berlinez de un an, ca bursier DAAD, urmat de cel american, ca bursier Fulbright, a fost exilul intern. Este motivul pentru care Manea consideră definitorie pentru sine această experienţă existenţială, vorbind de „exiluri supraetajate”. Exilul intern defineşte starea de captivitate, de constrângere, resimţită de o persoană în ţara de provenienţă dominată de un regim totalitar. Din patologia exilului interior al scriitorului au făcut parte: disconfortul existenţial creat de regimul totalitar care transformase ţara într-o „colonie penitenciară”, dezacordul faţă de imixtiunea factorului politic în literatură, relaţia încordată cu autoritatea politică şi culturală, care-l perpeceau ca străin, activitatea cenzurii. În cazul lui Manea, identitatea socio-profesională de inginer hidrotehnist, lecturile şi scrisul au fost o soluţie de rezistenţă împotriva alienării şi a duplicităţii. Manea descrie exilul interior ca o stare de alertă permanentă, ale cărei consecinţe pot fi uniformizarea prin îndoctrinare sau „patologizarea societăţii prin înstrăinare”: „Nefiind comunist, nici profitor cu sau fără carnet roşu al dictaturii, am făcut şi eu parte din larga categorie a celor care se simţeau adesea străini în propria lor ţară.” [Manea, 2006: 152]

După modelul exilului extern, şi cel intern presupune o dualitate, însemnând pierdere şi câştig, moarte şi regenerare, locare şi dislocare în acelaşi timp. În cazul lui Norman Manea, latura negativă asociază exilul intern cu un proces de deformare identitară, de „ucenicie burlescă a înstrăinării”. Scriitorul îşi alege ca mască narativă, reprezentativă pentru perioada exilului interior, clovnul, o figură ambiguă, care reuneşte atât Artistul, cât şi Dictatorul. Masca face parte din recuzita viziunii burleşti a scriitorului despre spectacolul creat de comunismul românesc, văzut ca circ totalitar, sub cupola căruia, atât victimele, cât şi călăii au fost clovni conotaţi diferit. Categoria estetică a grotescului surprinde cel mai bine devierea social-politică, explică scriitorul: „Grotescul

conține tragicul, dar distorsionat. Un tragic schimonosit, hibridizat, sardonice, casant. Mi s-a părut mai potrivit tocmai din cauza unui continuu proces de pervertire și carnavalizare. Grimasa șireată, ipocrită, dublul, portretul-robot al mulțimii obediente.” [Manea, 2006: 310] În mod paradoxal, latura pozitivă a acestui exil intern este reprezentată de literatura subversivă, ca formă de rezistență în plan artistic. În cazul lui Manea este vorba de o „subversivitate retractilă”^{ix} care se traduce în plan literar prin: tipologia eroului inadapdat, învins, eșuat în plan exterior, social, dar retras și preocupat de regăsirea polului *idem* al identității sale; limbaj esopic; viziunea burlescă despre contextul social-politic. Dualitatea exilului intern al lui Norman Manea este explicată de Georgeta-Liliana Țan în termenii *solidaritate-solitudine*, ca fețe ale exilului: „Solitudinea scriitorului izolat în universul compensativ al literaturii sale devine și o formă de solidarizare cu ceilalți, după cum și solitudinea scriitorului, prin dislocarea sa teritorială și lingvistică, s-a metamorfozat în solidarizare cu ceilalți exilați, printr-o reconsiderare a noțiunii de exil și printr-o conștientizare a faptului că, prin evreitatea sa, este un veșnic exilat.” [Georgeta-Liliana Țan, : 1616]

În contextul globalizării exilul a devenit un mod de a trăi, fiind o experiență frecvent întâlnită. În același timp exilul redă o contradicție a fenomenului de globalizare, consideră Manea, deoarece „modernitatea centrifugă intră în opoziție cu nevoia centripetă a individului de apartenență la un centru.” [Manea, 2006: 27] Acest centru reprezintă nevoia și nostalgia individului de apartenență la un grup religios, etnic, național, ideologic. Nota particulară a exilului, în contextul unei societăți și a unei culturi globale, este redefinirea raportului centru-margine. În ipostaza identitară de huligan scriitorul a fost constrâns de regimurile politice opresive să-și asume marginalitatea, excluderea: deportarea în Transnistria, cenzura, atacurile din presa naționalistă din comunism și postcomunism. De aceea, centrul său s-a identificat o perioadă cu limba maternă, apoi a fost fixat pe individ, pe confruntarea acestuia cu Puterea, cu istoria agresivă. În felul acesta, remarcă Mihaela Șimonca, Norman Manea, “un scriitor al marginalității temporale și spațiale, contribuie la pulverizarea centrului. Marginalitatea sa se asociază cu un mod autentic de raportare la trecut.” [Șimonca, 2013: 12] Autenticitatea confesiunilor autorului sau interogarea critică a istoriei mari dar și a celei personale reprezintă o „experiență fondatoare opusă superficialității americane”, este de părere Mihaela Șimonca.^x Perioada americană a creației lui Norman Manea cuprinde rescrierea unor romane apărute în România, în contextul tensionat al regimului

comunist, și scrierea unor volume de interviuri narative și a unor romane care problematizează elementele unei biografii traumatizate de totalitarisme și exil. Exportând prin traducere aceste subiecte exotice, mai puțin cunoscute cititorului american, putem spune că textele lui Manea reprezintă, în contextul multicultural al literaturii lumii, un exemplu de „capitalizare a alterității”^{xi}. Conform acestei logici a sociologiei consumului, literatura este unul din mijloacele prin care non-exoticul, cetățeanul american, își poate forma reprezentări culturale despre Celălalt, despre străinul, misteriosul, a cărui imagine este transformată într-un bun cultural, vandabil și vizat de strategiile de marketing ale editurilor. Manea mărturisește că a intrat în mecanismul acesta al pieței americane, fiind etichetat de edituri și de librării ca scriitor al Holocaustului. Dacă Manea reușește prin condiția sa de marginal să pulverizeze norma centrului din spațiul american de adopție, marcând o relație de nonapartenență, este identificabilă și o relație de apartenență la acest centru. Așa cum am menționat mai sus, când am vorbit de lecțiile asumate ale exilului american, am precizat metamorfoza scriitorului în funcție de orizontul de așteptare al cititorului american. Astfel, scriitorul recunoaște că a devenit mai epic, mai factual, ca efect al adaptării la normele estetice și culturale ale centrului american. Așadar, relația dintre centru și margine este o permanentă negociere în cazul intelectualului român cu rădăcini evreiești exilat în America.

Supraviețuirea scriitorului în exil se realizează prin scris. “Limba interiorității” și a exprimării artistice în exil rămâne limba română, Norman Manea dând viață unei “patrii de hârtie”^{xii} cu miză identitară. România lui Manea este recompusă cu ajutorul memoriei, în scris, cu scopul ca scriitorul să acorde, retroactiv, coerență și sens traseului său identitar. În conexiunea cu limba maternă, Manea recunoaște, în mai multe interviuri, că a fost călăuzit de vorbele modelului său cultural, similar ca structură identitară hibridă, Paul Celan: “Patria scriitorului este limba sa.” [Manea, 2006: 180] Scriitorul face o comparație care redă plastic raportul cu limba maternă: și-a adus limba maternă în exil așa cum melcul își poartă cochilia peste tot. În interviul acordat lui Sean Cotter, Manea explică legătura afectivă cu țara de proveniență prin decalajul dintre cele două culturi: „Am luat, însă, limba, Patria, cu mine pe noul tărâm, în teritoriul străin în care locuiesc, atât de drastic diferit de cel de altădată. Mă adăpostesc și azi în cochilia și sinuozitățile ei, ca un melc.” [Manea, 2006: 184] Motivația acestei legături cu limba maternă stă în traumele străinului și în nevoia acută de apartenență, de înrădăcinare prin limbă.

Un motiv care explică menținerea în exil a vechilor teme și obsesii ar fi faptul că trecerea de la exilul interior la cel exterior semnifică o trecere de la o societate închisă, care cenzura exprimarea artistică și stigmatiza elementul alogen, la o societate deschisă, care acordă dreptul la liberă exprimare și care încurajează diversitatea. Un alt motiv este oscilarea exilatului între cele două centre exilice, România și America, și discursul dublu raportat la două planuri temporale, trecutul și prezentul scriitorului român de etnie evreiască, stabilit în S.U.A. Această recontextualizare a trecutului din perspectiva prezentului acordă exilului american semnificația unei anamneze care potențează laturile multiple ale identității lui Manea, după cum remarcă Mihaela Șimonca: „Amintirea devine substanță narativă și exilul oferă scriitorului suport ideatic și ficțional pentru a-și susține identitatea umană și literară.” [Șimonca, 2013: 12]

În cazul unui scriitor care se formează ca cititor în limba maternă, care își creează o voce proprie, șocul lingvistic este resimțit cel mai intens în contextul exilului, mărturisește Manea: „Limba mi-a fost luată în momentul în care aveam cele mai multe lucruri de spus. Exilul lingvistic este schizofrenic.” [Manea, 2006: 36] Mai mult, pierderea limbii materne ca limbă a cotidianului a reiterat vechea traumă a dezrădăcinării, a deportării în Transnistria, la vârsta de cinci ani, împreună cu familia. Disocierea între limba cotidianului, asociată cu o identitate profesională, de profesor universitar la Bard College, și limba interiorității, asociată cu o identitate artistică, de scriitor, este explicată de Manea prin biografie: exilul produs la o vârstă când nu mai poate risca literatura într-o limbă însușită târziu și expresia artistică a eului profund care este limba română. Așadar, a fi scriitor în exil înseamnă, pentru Manea, o traumă și un proces pedagogic, derulate într-un context străin, și al căror produs este un *alien resident*, care încearcă permanent să se reevalueze, să se adapteze, pentru ca, în final, să rămână tot un exotic pentru mediul de adopție.

Experiența exilului american este valorificată artistic, ca temă a operelor sale. După depășirea șocului inițial, scriitorul poate valorifica trauma transformând-o în sursă de inspirație, deoarece „marile cărți vin totuși din marile traume, din marile experiențe ale vieții și exilul este una de acest fel.” [Manea, 2006: 112] Filonul tematic al exilului, al rupturii, al dezrădăcinării se reflectă și în planul expresiei literare, printr-o frază ușor eliptică, care pare fragmentată din această cauză. În unele texte acest stil fracturat sugerează evoluția spre absurd și incoerență a ideologiei regimului totalitar, în altele poate semăna cu monologul interior al individului care se refugiază în lumea sa interioară.

Rolul traducerii pentru un scriitor în exil este acela de a-i asigura acestuia o parțială supraviețuire prin scris și de a oferi textului nomad un domiciliu și un statut. Norman Manea analizează experiența traducerii din perspectiva scriitorului format și deformat deopotrivă într-un cod care poartă amprenta totalitarismului, scriitor nevoit să se adapteze ulterior unui cod cultural total opus, specific unei societăți deschise, democratice. Se disting mai multe aspecte ale fenomenului traducerii: restructurarea identitară la care îl obligă traducerea, rescrierea textelor și dialogul dintre literaturile lumii, susținut de traduceri. Traducerea este echivalentă cu o renaștere în alt mediu cultural, consideră Manea, obligându-l pe scriitor la o redefinire identitară din perspectiva noului statut de scriitor în exil și la o regândire a textului: „Traducerea este un proces al migrării dintr-un loc / limbă de plecare, într-un loc / limbă de destinație. De asemenea, este un proces al renașterii și al adaptării textului nomad la alt context.” [Manea, 2006: 198] O traducere reușită este una din soluțiile de armonizare a celor două coduri culturale atât de diferite, care îl definesc pe Norman Manea, și o condiție a asimilării exilatului. Unul din obstacolele traducerii îl reprezintă aspectele intraductibile sau dificil de tradus ale textelor care vorbesc despre realitatea socialistă, întrucât cititorul străin nu deține „codul de complicitate” cu autorul: umorul, detaliul cotidianului, aluziile subversive, încărcătura semantică. Pentru Norman Manea traducerea este și o formă de critică literară, deoarece așa poate descoperi unde textul este infirm, improvizat.

Un alt rol al traducerilor este cel cultural, favorizând intrarea textelor în circuitul multicultural al literaturii lumii și legitimând autorul respectiv: „Traducerea conferă textului străin, exilat, legitimitate, domiciliu, cetățenie în noua limbă, un statut cultural, deci și social.” [Manea, 2006: 199] Putem spune că în cazul lui Manea se aplică conceptul traducerii ca literaturizare, despre care vorbea Pascale Casanova, referindu-se la traducerea ca act de consacrare a scriitorilor dominați, venind din literaturi marginale, cum este cea a exilaților. Autoarea menționează avantajul și dezavantajul traducerii în contextul globalizării: pe de o parte, traducerea este un mijloc de acces la *republica mondială a literelor*, pe de altă parte, este și un mecanism de anexare a marginalului la centru.^{xiii} Am prezentat mai sus modul în care marginalul intră în dialog cu centralul, scriitorul rezistând centrului prin autenticitatea analizei și autoanalizei și adaptându-se normelor centrului prin transformarea sa într-un scriitor mai aplecat spre concretețe, pentru a corespunde orizontului de așteptare al cititorului american.

Din problematica exilului face parte și legătura scriitorului exilat cu țara de proveniență. Semnificația acordată retroactiv țării de proveniență a fost redusă la aceea de loc de naștere, matrice identitară și limbă maternă. În situația lui Norman Manea, Leon Volovici vorbea de existența a două Românii: una care îi recunoaște valoarea artistică și una care îl respinge în continuare, îl privește cu suspiciune. De aceea diferă raportarea scriitorului față de țara natală, trecând, în timp, de la implicare și înverșunare, imediat după căderea regimului comunist, la un sentiment de detașare în prezent, putând să descrie țara cu umor și seninătate. În cazul scriitorilor exilați, proveniți din țările care au făcut parte din fostul bloc sovietic, revenirea în țara de proveniență, după căderea regimului totalitar, poate fi un eșec din mai multe motive. Un motiv este aspectul psihanalizabil, al resentimentului celor implicați: al celor rămași în țară, care se simt dezavantajați că nu au avut deschiderea socială și culturală a celui care a emigrat, și de aici slaba acceptare a acestuia, explică Bronislava Volkova^{xiv}; resentimentul celui exilat din cauza respingerii și a excluderii venite din partea puterii dar și a celor obedienți.

În cazul lui Manea, în postcomunism, imediat după căderea regimului, privirea înapoi către țara sa nu este una inocentă. Legătura este marcată de scrutarea critică a trecutului, o atitudine specifică societăților deschise, pe care scriitorul o adoptă în cazul Eliade. „Extrateritorialul” Norman Manea a generat numeroase polemici în presă, acuzat de atitudine resentimentară, de confuzia criteriilor, de implicarea eticii în evaluarea literaturii. Recenzia sa la memoriile lui Eliade se dorea un exercițiu de chestionare obiectivă a trecutului, „o distanțare de metoda comunistă de a ideologiza.” [Manea, 2006: 269] Receptarea a fost diferită, în funcție de spațiul geografic și cultural: în țară i s-a reproșat separarea prea drastică a operei lui Eliade de publicistica sa militantă, în timp ce în America, recenzia a fost considerată prea ambiguă, prea blândă. Receptarea sa ca scriitor este diferită în țară, cărțile și ideile sale fiind întâmpinate cu interes de criticii tineri. De asemenea, prietenii literare, premiile și interesul unor edituri sunt de mare însemnătate pentru exilat. Cât despre ostilitatea fățișă sau voalată, aceasta vorbește despre metehnele lumii literare românești, aceleași din 1986, când a plecat din țară: „Pentru mine, imaginea lumii literare românești nu s-a schimbat, deși și-a comprimat, poate, accentele; o enclavă bogată în talente, vivace, ludică, plină de farmec și de intrigi, în care pitorescul crește din amestecuri greu de disociat, evanescență și egocentrism, mimetism cosmopolit și provincialism.” [Manea, 2006 :341] Un factor important în receptarea sa din țară a fost originea iudaică, este de părere Manea.

În timpul regimului totalitar presa înregimentată politic (*Săptămâna, Luceafărul, Flacăra*) făcea aluzii la condiția de alogen a lui Norman Manea. În postcomunism ecourile persistă, alimentate de naționalismul rănit de recenzii resentimentare ale lui Manea la memorialistica lui Eliade și a lui Sebastian. Cu toate acestea, România nu i-a devenit indiferentă, amintirile legate de Bucovina natală sau de cimitirul din Suceava, unde este înmormântată mama sa, constituind repere de reevaluare identitară retrospectivă. Este vorba de acea privire nostalgic-narcisistă, care, în accepțiunea Andrei Deciu, înseamnă căutarea de către exilat a propriului chip, a propriei identități^{xv} și care este îndreptată spre familie, prieteni, Bucovina natală. Pe Manea îl definește o legătură convulsionată și sincopată cu țara de proveniență, legătură care poate fi periodizată astfel: includerea în comunitatea multiethnică a Bucovinei natale, excluderea marcată de deportare în Transnistria, reintegrarea în majoritatea captivă din perioada comunistă, acceptarea emigrării unui scriitor incomod regimului. Prin urmare, privirea retrospectivă spre țara de origine este conotată diferit, în funcție de mai multe variabile. privirea resentimentară

Identitatea exilatului este cea de cetățean al societății globale, consideră Manea. Identitatea sa de scriitor, cu o structură identitară hibridă, care a trecut de la un exil intern la unul extern, se reflectă în texte sub diverse măști narrative: bufonul, huliganul, alogenul, exilatul perpetuu, etc. Este o identitate scindată care a avut nevoie de timp pentru a-și găsi coerența, după cum declară Manea: "Coexistă, acum, nu o dată conflictual, în metisul care sunt, mai multe euri, mai multe vârste, experiențe existențiale și culturale. Produsul ar fi un hibrid, probabil, dar eul profund nu a dispărut. Sunt și nu mai sunt cel care am fost." [Manea, 2006 : 135] În această secvență introspectivă recunoaștem cele două moduri de ființare ale exilatului, nativitatea și alogenitatea, adică cel format de codul cultural și social al țării de proveniență și cel care va deveni în contact cu mediul de adopție. Tot o abordare asemănătoare, din perspectiva dublei situări, îi aparține lui Sorin Alexandrescu, care vorbește despre criza identitară a exilatului manifestată prin: dubla identitate, ca oscilare între polii idem și ipse, rupturile sau discontinuitățile în identitatea exilatului, care nu sunt decât ipostaze ale alterității cotidiene.^{xvi}

Revenind la istoria personală a lui Norman Manea, regăsim aceleași trăsături distinctive ale exilatului teoretizate de Sorin Alexandrescu. În concepția lui Manea, trăsăturile exilatului sunt condiționate de spațiul exilic și de ideea de schimbare permanentă. Astfel, "exilatul este atent la schimbările din jurul său și trăiește permanent sub presiunea unui context căruia nu-i deține

codul în totalitate.” [Manea, 2006:] De asemenea, definitorie pentru exilat este oscilarea, temporară sau permanentă, între trecut și prezent, între cele două centre exilice, țara de proveniență și țara de adopție. De aceea, Manea a ajuns la concluzia că nonidentitatea este definiția exilului, singura invariantă printre atâtea variabile fiind limba maternă : “Limba definește, totuși, cred, înainte de orice altceva, scriitorul. Rămân, deci, indiferent dacă îmi place sau nu, indiferent dacă le place altora sau nu, scriitor român.” [Manea, 2006: 134] După canoanele literaturii exilului Manea este inclus de Eva Behring în categoria scriitorilor cu o identitate culturală dublă, ilustrând transnaționalismul ca soluție de adaptare la noul centru exilic și constând în folosirea ambelor idiomuri și în “orientarea în același timp către cititorul din patrie și către cel din țara de primire.” [Behring, 2001 : 75]

În dialogul acordat Rodicăi Binder, Manea vorbește despre o reacție paradoxală a societății globale și a literaturii multinaționale, centrate în continuare pe individ și pe conservarea specificului identitar, în acest context al diversității culturale: „Într-o societate globală, în care trăsăturile de apartenență națională se estompează, tot la individ și la entitate se revine.” [Manea, 2006: 254] Urmând principiul individualității, Manea propune, prin literatura sa, o desprindere de istoria și de destinul colectiv, o renunțare la clișeu colectivității. Scriitorul își dorește o problematizare a identității, dincolo de tipologia asumată a evreului marginal, veșnic rătăcitor. De aceea, mărturisește că l-a preocupat destinul individului dintr-un anumit context istoric și cum l-a definit acest context ca entitate, ca structură identitară profundă.

În final, putem spune că reconsiderarea exilului din perspectiva fenomenului de globalizare marchează o schimbare de paradigmă. Este vorba de exilul ca deschidere socială și culturală, ca dialog între mai multe culturi, ca acces în *republica mondială a literelor*. Pentru scriitorul român cu origini evreiești, stabilit în America, exilul a devenit marcă identitară a unui *alien resident*, care nu reușește să decodifice până la capăt spațiul în care trăiește. Textul nomad este oglinda-palimpsest care înregistrează vârstele exilului și mediază fețele diferite ale trinomului identitar al autorului, mereu în alertă la contradicțiile și tensiunile societății globalizate.

Note

¹ Pascale Casanova, *Republica Mondială a Literelor*, București, Editura Art, 2016, p. 127

² David Damrosch, *What Is World Literature*, Princeton University Press, Princeton, 2003, pp.281-283, apud Andrei Terian, *Critica de export*, București, Muzeul Literaturii Române, 2013, p. 91

³ În studiul monografic, *Est-etica lui Norman Manea*, Claudiu Turcuș inventariază textele scriitorului care au circulat, prin intermediul traducerii, în spațiul literar mondial: Germania, Italia, Franța, S.U.A., Anglia, Spania, Olanda, Mexic, Israel, Norvegia, Polonia, Ungaria, Cehia, Grecia, Turcia, China, Portugalia. Aceste traduceri îl fac vizibil și, alături de premiile internaționale, îi aduc recunoașterea pe plan internațional.

⁴ Simona Antofi, *The nomadic text – narrative instances of exilic identity*, în *Journal of Romanian Literary Studies*, Târgu Mureș, Arhipelag XXI Press, Issue no. 5/2014, p. 657,

⁵ Nicoleta Sălcudeanu, *Patria de hârtie*, Brașov, Ed. Aula, 2003, pp. 26-36

⁶ Monica Spiridon, *La vest de Eden*, în *Secolul XX*, nr. 1-3/1998, p. 231

⁷ Nicoleta Sălcudean, op.cit., p. 37

⁸ Baudrillard, Jean, *La Transparence du Mal. Essai sur les phénomènes extrêmes*, apud Andreea Deciu, *Gulliver în postmodernitate*, în *Secolul XX*, nr. 1-3,1998, p.59

⁹ Claudiu Turcuș, *Estetica lui Norman Manea*, București, Cartea Românească, 2012, p. 26

¹⁰ Mihaela Șimonca, *Identitate fracturată, exil și anamnesis. Norman Manea, scriitor al memoriei*, în *Observator cultural*, Nr. 432 / 12-18 septembrie 2013, p.12

¹¹ Edward W. Said, *Orientalism*, Routledge & Kegan Paul London and Henley, 1978, apud Butean Silvia, Chiorean Elena, Lugoian Victor, Palaga Cristine, Rusu Corina, *Samsara – capitalizarea orientalismului. Despre exoticizarea spațiului ca strategie de marketing*, disponibil la adresa <http://www.sociolink.ro/samsara-capitalizarea-orientalismului-despre-exoticizarea-spatiului-ca-strategie-de-marketing/>

¹² Nicoleta Sălcudeanu, op.cit., p. 16

¹³ Pascale Casanova, op.cit., p. 165

¹⁴ Bronislava Volkova, *Exile. Inside and Out*, în Alvin H. Rosenfeld, *The Writer Uprooted. Contemporary Jewish Exile Literature*, Indiana University Press, 2008, apud Georgeta-Liliana Țan, *Norman Manea and the condition of the exiled*, p. 1614

¹⁵ Andreea Deciu, *Nostalgiiile identității*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 8

¹⁶ Sorin Alexandrescu, *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*, București, Ed. Univers, 2000, apud Carmen Mușat, *Pe muchia dintre două identități*, în *Observatorul Cultural*, nr. 70, din 26.06.2001

Bibliografie

Antofi, Simona, *Contemporary Critical Approaches to the Romanian Political and Cultural Ideology of the XIXth Century - Adrian Marino, Al treilea discurs. Cultura, ideologie și politica în România/The Third Discourse. Culture, Ideology and Politics in Romania*, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol.63 / 2012, pp.22-28, DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.10.005, accesibil la adresa <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812047386>

Antofi, Simona, *Norman Manea, Textul nomad - ipostazele narative ale identității exilice*, în *Journal of Romanian Literary Studies*, No. 5, 2014, pp. 657-667, disponibil la adresa <http://www.upm.ro/jrls/JRLS-05/RIs%2005%2095.pdf>, accesată la data de 20.08.2017

Behring, Eva, *Scritori români în exil 1945-1989*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001

Butean Silvia, Chiorean Elena, Lugoian Victor, Palaga Cristine, Rusu Corina, *Samsara – capitalizarea orientalismului. Despre exoticizarea spațiului ca strategie de marketing*, disponibil la adresa <http://www.sociolink.ro/samsara-capitalizarea-orientalismului-despre-exoticizarea-spatiului-ca-strategie-de-marketing/>, accesată la data de 20.08.2017

Casanova, Pascale, *Republica Mondială a Literelor*, Editura Art, București, 2016

Cenac, Oana, *General aspects of current political terminology*, în *Lexic politic - discurs politic*, 2014, pp.124-130, ISBN:978-606-17-0633-4.

Deciu, Andreea, *Gulliver în postmodernitate*, în *Secolul XX*, nr. 1-3, 1998, pp.56-62

Deciu, Andreea, *Nostalgiiile identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001

Ichim, Laurențiu, *The Romanian Cultural Pattern between Identity - Focused on Ethnic Tradition and the European Dimension Approaches on the Contemporary Multicultural Dialogue*, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol.92/2013, pp.409-411, DOI: 10.1016/j.sbspro.2013.08.693, accesibil la adresa <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813028243>

Ifrim, Nicoleta, *Memory and identity-focused narratives in Virgil Tănase's 'lived book'*, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* (ISSN 1481-4374) <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/>, nr. 19.2 / June 2017, Purdue University Press, pp.1-

10, accesibil la adresa <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol19/iss2/4/>, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.2942>

Manea, Norman, *Textul nomad (Casa melcului, Vol. II)*, Hasefer, București, 2006

Milea, Doinița, *Intertextual as a pretext for the operation fictional text*, în volumul *Manifestări ale creativității limbajului uman*, 2014, pp.20-26, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj, ISBN 978-606-17-0623-5.

Mușat, Carmen, *Pe muchia dintre două identități*, în *Observator Cultural*, nr. 70, din 26.06.2001, disponibil la adresa <http://www.observatorcultural.ro/articol/pe-muchia-dintre-doua-identitati/>, accesată la data de 20.08.2017

Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie*, Editura Aula, Brașov, 2003

Simuț, Ion, *Ambiguitățile exilului*, în *România literară*, nr. 15, aprilie 2008, disponibil la adresa http://www.romlit.ro/ambiguitile_exilului - accesată la 20.08.2017

Spriridon, Monica, *La vest de Eden*, în *Secolul XX*, nr. 1-3/1998, pp. 224-232

Șimonca, Mihaela, *Identitate fracturată, exil și anamnesis. Norman Manea, scriitor al memoriei*, în *Observator cultural*, Nr. 690 / 13 septembrie 2013, disponibil la adresa <http://www.observatorcultural.ro/articol/identitate-fracturata-exil-si-anamnesis-norman-manea-scriitor-al-memoriei-2/>, accesată la data de 20.08.2017

Terian, Andrei, *Critica de export*, Muzeul Literaturii Române, București, 2013

Turcuș, Claudiu, *Estetica lui Norman Manea*, Cartea Românească, București, 2012

Țan, Georgeta-Liliana, *Norman Manea and the condition of the exiled*, în *Globalization and intercultural dialogue : multidisciplinary perspectives*, Vol. I, Arhipelag XXI, 2014, pp. 1613-1624, disponibil la adresa <http://www.upm.ro/gidni/GIDNI-01/Lit/Lit%2001%20I9.pdf>, accesată la data de 20.08.2017
